

Saška, Šlezija in severna Češka, to je bilo v začetku 19. stoletja žarišče industrijske revolucije v srednji Evropi. V drugi polovici stoletja se je težišče industrijske proizvodnje premaknilo na druga srednjeevropska področja, predvsem tja, kjer sta železna ruda in premog omogočila razvoj metalurške in strojne industrije. Politično je bilo velikega pomena dejstvo, da se je do 40. let pglavitno težišče industrije v čeških deželah premaknilo s severa, ki je bil močno nemški, v narodnostno češka področja. Kljub nemškemu značaju kapitala je širokim plastem češkega prebivalstva bila dana priložnost, da se intenzivno udeležujejo strukturalnih sprememb, ki so peljale k nastanku industrijske družbe. Gospodarski pomen čeških dežel se je v zadnjih letih monarhije utrjeval predvsem na račun alpskih dežel. Kljub temu, da je celo v pglavitnih industrijskih področjih rast industrije počasnejša kot na industrijskem zahodu Evrope, se tudi tukaj kažejo podobne poteze v razvoju družbe. Avtorica vidi vzrok temu predvsem v močno razviti obrtni in rokodelski proizvodnji v dobi manufakture in začetkov industrijske revolucije. Iz dobe manufakture vodi neposredna zveza k številu priložnosti za zaposlitev in h gostoti prebivalstva. K tej gostoti v prvi polovici stoletja migracije še zelo malo prispevajo. Bistven je bil naravni prirastek iz družin formalno samostojnih proizvajalcev, ki pa so bili še zvezani z malo kmečko posestjo in ki zelo malo kupujejo živil in industrijskega blaga. Odločilna za nastanek sodobne industrijske družbe je šele migracijska privlačnost mestnih industrijskih središč in rudarskih revirjev, kjer je prebivalstvo docela odtrgano od poljedelske baze in si vse življenjske potrebe pokriva s posredovanjem tržišča. Čeprav je masa formalno samostojnih proizvajalcev močno gospodarsko diferencirana, je za to kategorijo odločilno, da gre za prebivalstvo, ki je pretežno starejše od 30 let, večidel za oženjene družinske poglavarje. Odtod pomen te kategorije za družbeno stabilnost in odtod njegova politična usmeritev. Temu nasproti stoji delavstvo najrazličnejših vrst v delovnem razmerju. Med njim je več kot polovica mlajša od 30 let; možnost, ustanoviti si družino ima v poprečju pozneje kot pa samostojni. Poročenih žena je v tovarnah le desetina vseh tamkaj zaposlenih žensk. Razvoj tovarniške proizvodnje učinkuje na rast prebivalstva v nasprotnem smislu kot nekoč nastanek razpršene manufakture in začetkov tovarn. Okrepitev političnega delavskega gibanja prinaša tudi učinke gospodarskih dosežkov tega boja. Vedno številnejši del prebivalstva prehaja med tiste, ki jim življenjske zahteve naraščajo. Industrijska središča postajajo na začetku 20. stoletja žarišča t. i. drugega obdobja demografske revolucije, ki v njem plodnost prebivalstva pada, ker postaja številnost družine ovira za zaželeno povišanje življenjske ravni širokih plasti. Hkrati nastopi tudi relativno upadanje števila tovarniškega proletariata, ki je šele včeraj postal po številu vodilna plast industrijskega prebivalstva. Začenjajo se oblikovati nove družbene plasti, ki niso več neposredno vezane z ročno proizvodnjo, ki pa so gospodarsko odvisne, podobno kot delavci. Delež neposrednih proizvajalcev v industriji začne počasi, a nenehno upadati v primerjavi s sektorjem terciarnih dejavnosti. — To je nekaj sklepov iz avtoričine podrobne in domiselne razčlembे in primerjave obsežnega statističnega gradiva. Knjiga je opremljena s stvarnim in osebnim kazalom in pa s povzetkom v francoskem jeziku.

Janko Pieterski

Milada Paulová, **Tajný výbor (MAFFIE) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918.** Academia, Praha 1968, str. 626.

Knjiga o češkem tajnem odboru in njegovem sodelovanju z Jugoslovani v letih 1916 do 1918 pomeni prav gotovo vrhunec velikanskega in trdega znanstveno raziskovalnega dela Milade Paulove, dela, ki je zahtevalo več kot štiri desetletja. Velika odlika knjige ni samo široko poznanje in obvladanje problemov prve svetovne vojne in osvobodilnih gibanj narodov habsburške monarhije, ampak tudi obilica težko ugotovljivega in dostopnega, a uspešno

odkritega gradiva, tako da je prava zakladnica doslej neznanih ali slabo znanih dejstev in dokumentov, hkrati pa je bralcu in nadaljevalcu raziskovalnega dela zanesljiv vodnik skozi zapleteno javno in tajno politično dogajanje v habsburški monarhiji sami in v njenih zunanjih odnosajih. M. Paulova je izčrpala vse, kar je bilo najti v javnih in osebnih arhivih na Češkoslovaškem sploh, v Jugoslaviji pa do druge svetovne vojne. Od jugoslovanskega gradiva so posebno pomembni zapisi sporočil posameznih politikov, opravljenih, kot že omenjeno, v prvih letih. To so zlasti izjave, ki so jih dali A. Pavelić, I. Lorković, J. Smodlaka, F. Barac, A. Korošec, M. Brezigar, J. Hacin, G. Zerjav, B. Borštnik, I. Kavčić, A. Kramer, V. Ribnikar, R. Giunio. Jugoslovansko gradivo, ki je bilo odkrito ali postalo dostopno po drugi svetovni vojni, je avtorici znano po objavah: Samostojno ga ni obdelala, kar najbrž ni le posledek njenih osebnih možnosti, ampak predvsem velikega zastoja v stikih med Češkoslovaško in Jugoslavijo, ki ga je vsilila informbirojevska politika. Podobno si je moči razložiti okoliščino, da tudi dunajski viri nastopajo le posredno: Med viri, ki bi jih avtorici morda še bilo mogoče pritegniti, pogrešamo zlasti zapisnike skupne avstro-ogrske vlade (izdaja M. Komjathy, Budimpešta 1966), med avstrijskimi publikacijami pa monografiji F. Höglingerja o Clamu Martinicu in H. Rumplerja o Maxu Hussareku.

Veliko dokumentarno tehtnost zagotavljajo knjigi takšni viri kot so steno-grafski zapiski predsednika češkega tajnega odbora dr. Přemysla Šámala, izpiski iz izgubljenega vojnega dnevnika dr. Zdeněka Tobolke, zapiski Karle Rašínove, akti dunajskih uradnih mest, kolikor se hranijo v praških arhivih, zlasti prezidialni spisi dunajskega ministrstva za notranje zadeve in številni drugi zbrani unikatni dokumenti. Le okoliščini, da avtorica po tej vojni ni mogla sama raziskovati v naših arhivih, moramo pripisati njeno obžalovanje v uvodu, da ni mogla najti zapisnikov Jugoslovanskega kluba. Taki zapisniki doslej sicer res niso bili še odkriti, a obstajajo dovolj porabni osebni zapiski s klubovih sej v zapuščini Vjekoslava Spinčiča v Arhivu Hrvatske v Zagrebu, deloma objavljeni v razpravah Dragovana Šepića.

V uvodu opozarja M. Paulová, da ni namen knjige dokončno razrešiti zamotano vprašanje razpada habsburške monarhije. Po njenem mnenju je to problematika, katere končna rešitev še vedno terja časovnega odmika in je zato naloga, ki čaka poznejši zgodovinarski rod. »Pričujoči spis«, piše M. Paulová, »si postavlja nalogo seznaniti javnost in zlasti zgodovinarje raziskovalce z novim tehtnim gradivom, ki ga je avtorica zbrala v dolgoletnih hevrističnih naporih, in z akcijo obeh tajnih odborov, češkega in jugoslovanskega, s češko jugoslovanskimi stiki in sodelovanjem med prvo svetovno vojno znotraj monarhije, pri čemer je dokončno vrednotenje te odporniške sestavine tudi prepuščeno prihodnosti. Prizadevanje, a gotovo tudi pravica avtorice je bila, interpretirati te akcije po momentih tedaj danega položaja, tj. vsega tistega, kar je bilo ali bi moglo in moralo biti znano akterjem v danem trenutku iz tiska, javnega življenja, političnega zakulisja, predvsem pa iz tajnih aktov in poročil obeh tajnih odborov. Spis je izrecno namenjen tudi v informacijo jugoslovanskih raziskovalcev sodelovanja z nami med vojno.«

Nobenega dvoma ni, da je avtorica s knjigo svoj namen dosegla. In tako je bilo popolnoma upravičeno, da je pokojni prof. dr. Jorjo Tadić na znanstvenem zborovanju, ki ga je ob 50-letnici nastanka Jugoslavije priredila JAZU v Zagrebu, opozoril navzoče na novo knjigo M. Paulove kot na delo, ki rešuje marsikatero v razpravah med jugoslovanskimi zgodovinarji še odprto vprašanje.

Tri desetletja, ki so minila med izidom druge knjige o mafiji in knjige o tajnem odboru, v pisanje M. Paulove, kar zadeva jugoslovansko vprašanje, niso prinesla bistveno novih izhodišč. Gotovo pa je vpliv tega časa prinesel, da je avtorica delovanje političnih subjektov poskušala prikazati na širšem ozadju socialnih gibanj. To se ji je posrečilo največ za češke dežele, medtem ko se je za naša tla morala bolj omejevati. Podoba, ki je tako nastala, še vedno utrjuje vtis o vodilni vlogi meščanske politike in izobraženstva v gibanju

za narodno samoodločbo. V celem potrjuje, kar je o tedanji dobi napisal češki politolog Karel Pomaizl, pripadnik tistega rodu, ki mu M. Paulová prepušča časovno odmaknjeno sodbo: »V položajučasne ohromitve delavskega gibanja zaradi izdajalstva socialne demokracije je poseben pomen dobivalo gibanje zatiranih narodov... V položaju, ko proletariat še ni bil sposoben razplameneti revolucijo in ko je šele zbiral moči po porazu, ki ga je pretrpel, je vsaj narodno gibanje bilo tisto, ki je izpodkopavalo temelje imperializma.« (Vznik ČSR 1918, Problém marxistické vědecké interpretace, Československá akademie věd, Praha 1965, str. 173.)

V knjigi je tudi nekoliko manj vpliva jugoslovanskega nacionalnega unitarizma kot v predvojnih delih. Slovenci kot narod so bolj deležni ločene pozornosti in tudi marsikaterega priznanja. Predvsem gre za priznanje pomena slovenskega tajnega odbora, saj to je dejansko tisti jugoslovanski tajni odbor, ki ga M. Paulová v svojem uvodu in sploh v knjigi tako dobrohotno postavlja češkemu tajnemu odboru enakovredno ob stran. Seveda pa tudi sama vljudno in bežno opozarja na bistveno razliko med obema odboroma. Medtem ko je akcija češkega odbora neposredno povezana in usklajena z akcijo češke emigracije, je takorekoč njen del, pa je delovanje skupine slovenskih izobražencev, večidel liberalne usmeritve, ki od decembra 1915 snuje in uresničuje v podporo antante ne tako malopomembne obveščevalne akcije in ki jo M. Paulová imenuje »slovenski tajni odbor«, bolj naključni izraz protiaavstrijskih hotenj in ni del sistematične in usklajene politične akcije jugoslovanskih dejavnikov doma in v emigraciji. Zato je razumljivo, da pravzaprav slovenski tajni odbor na jugoslovanski strani ni nosilec tistega češko-jugoslovanskega sodelovanja, ki o njem knjiga govori, ampak je to predvsem Jugoslovanski klub obenem s tistimi strankami in skupinami v Hrvatski-Slavoniji in v Bosni in Hercegovini, ki podpirajo in spodbujajo njegovo akcijo. Dejstvo, da je konec koncev Jugoslovanski klub skoraj neokrnjen odigral vlogo zgodovinskega partnerja češkega tajnega odbora pri likvidaciji avstrijske polovice habsburške monarhije, je prav gotovo pomembno za oceno njegovega delovanja. Šele knjiga M. Paulove nam odpira ta pogled na slovensko politiko med prvo svetovno vojno. Res pa je, da nam ga odpira predvsem z bogatim gradivom, ki ga podaja in ne toliko v svojih sodbah in sklepih. Dve oviri se ji postavljata na pot k sodbi o slovenski politiki, ki bi bolj ustrezala ugotovljenim dejstvom.

Najprej je tu okoliščina, da M. Paulová ne zaznava tiste specifičnosti slovenskega narodnega položaja in narodne samoodločbe, ki nastaja zaradi splošnega imperialističnega značaja vojne, zlasti ko je z londonskim paktom meddržavno razkosanje slovenskega narodnega ozemlja postalo tako rekoč del vojnih ciljev Antante. Zato za ocenjevanje slovenske politike oportunistem ali neoportunistem glede na podpiranje Antante proti Avstro-Ogrski ni ustrezno merilo. Dejansko je M. Paulová ob to problematiko trčila že v svoji prvi knjigi o jugoslovanskem vprašanju (l. 1923), a jo že tedaj z vidika teze o nujnosti, da Antanta vojno konča z zmago nad centralnimi državami, vključno nad Avstro-Ogrsko, nekako odrinila. Tedaj je po opozorilu, da je italijanska vlada v l. 1917 preprečevala sklenitev separatnega miru z Avstro-Ogrsko zaradi strahu, da bi potem ne prišlo do zadovoljitve italijanskih želja, zapisala: »Nesreča Jugoslovancev — londonski pakt — je po naključju okoliščin postala sreča za nas vse. Sonnino je l. 1917 faktično — rešil položaj za nas.« (Diplomatská hra o Jihoslovany..., str. 98.) Ta »sreča za nas vse« je odtlej in tudi v zadnji knjigi M. Paulove — in ne samo njej — nekako preprečevala, da bi slovensko politiko pogledala tudi z vidika razrešitve slovenskega narodnega vprašanja.

Druga okoliščina pa je, da ob vsej konkretnosti pri rekonstruiranju političnih akcij Jugoslovanskega kluba, M. Paulová opazuje razvoj jugoslovanskega gibanja pri Slovencih vendarle bolj formalno, tj. j. zanima jo najbolj, koliko se to gibanje oddaljuje od besedila majniške deklaracije k odkritemu (deklariranemu) protiaavstrijstvu. Notranja logika, politična širina in družbena

globina tega gibanja, ki je kot takšno na jugu monarhije edinstveno, ostaja v ozadju.

Od številnih novih osvetlitev, ki jih knjiga podaja, naj naštejemo le nekaj posebno zanimivih. Naravnost dramatičen je prikaz okoliščin izjave Jugoslovanskega kluba 30. maja 1917. Nova pričevanja omogočajo M. Paulovi sodbo: »Poglavitno sporno mnenje, da je deklaracija 'delo dunajskega dvora', ki bi v njej gledal korak k uresničevanju trializma, oz. da je nastala na migljaj dunajske vlade, ki da je zanjo vedela, ni podprto z ničemer v historičnih virih in tudi ne ustreza celotnemu razvoju dogodkov. Pritisk Clama Martinića, ministrov, tudi češkega (Trnke), še v zadnjem hipu, naj se klubi odrečejo izjavam, je dokazan ne samo s trditvijo dr. Korošca, ampak predvsem s pričevanjem dr. J. Smodlake; na češki strani pa s pričevanjem J. Hajšmana in Z. Tobolke« (str. 249). — Pomemben je podatek, da je predsednik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec prišel 26. in 27. oktobra 1917 na pogovore s predstavniki češkega tajnega odbora v Prago in da so ga le-ti obvestili o svoji in emigrantski akciji za ustanovitev samostojne Češkoslovaške in izrazili željo, ustvariti z Jugoslovani enotno fronto. Korošec je v smislu te želje potrdil, da bo Jugoslovanski klub vztrajal na opozicijskem stališču. Dejansko je s tem da ni ustregel želji cesarja, naj sestavi program zahtev Slovencev in Hrvatov, ki bi bile postopoma uresničljive v okviru monarhije, onemogočil »novi kurz« dvora (str. 333—340). — Pomembna sta prikaza takoimenovanega kongresa zatiranih narodov Avstro-Ogrske 17. maja 1918 v Pragi (str. 454—465) in slovanskih dni 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani (str. 505—509). — Tudi razčlemba okoliščin, ki sta v njih 26. oktobra 1918 potovali v Ženevo jugoslovanska (Korošec, Čingrija, Žerjav) in češka delegacija, razpršuje sumničenja, ki se v naši historiografiji ponavljajo v zvezi z dejstvom, da so potna dovoljenja izdale avstrijske oblasti (str. 532—535).

Od zmotnih navedb v knjigi bi bilo treba popraviti domnevo, da je brošura Gregorja Žerjava o narodnostni razmejitvi na jugu ostala v rokopisu (str. 240). Dejansko je izšla še jeseni 1917 v Zagrebu in povzročila vihar nemških protestov, posebno na Štajerskem in Koroškem.

Lepo opremljeni knjigi je dodanih 39 izbranih dokumentov, seznam virov in literature in pa register oseb.

Janko Pleterški